

Sisällys

Johdanto.....	7
---------------	---

OSA 1

LÄHTÖKOHTIA TOIMINTA-ALUEITTAIN JÄRJESTETTÄVÄLLE OPETUKSELLE

1 Inklusio ja toiminta-alueittain järjestettävä opetus.....	16
---	----

Aino Äikäs ja Irene Rämä

2 Hallinnolliset päätökset opetuksen järjestämisen perustana.....	42
---	----

Päivi Lång, Irene Rämä ja Aino Äikäs

3 Erityisen tuen päätös määrittää opetuksen järjestämistä.....	69
--	----

Päivi Lång, Irene Rämä ja Aino Äikäs

4 Toimintakyky ja sen arvioiminen toiminta-alueittain järjestettävässä opetuksessa.....	92
---	----

Irene Rämä ja Erja Kaakkuriniemi

OSA 2

TOIMINTA-ALUEITTAIN JÄRJESTETTÄVÄN OPETUKSEN KÄYTÄNTÖJÄ

5 Erityisluokanopettajien näkemyksiä HOJKS-tavoitteiden asettamisesta.....	118
--	-----

Satu Peltomäki

6 Toiminta-alueittaisen opetuksen suunnittelu ja toteutus.....	136
--	-----

Ella Rönkkö, Tiia Jussila, Raija Pirttimaa ja Elina Kontu

7 Oppilaan kommunikoinnin ja vuorovaikutuksen tukeminen.....	156
Antti Räsänen, Enni Herttuainen ja Aino Äikäs	

8 Ompele oma painike tai tee portaista piano: tee-se-itse-tekniologian soveltaminen opetuksessa.....	178
Virpi Vellonen ja Susanne Mäkelä	

9 Toiminta-alueittain järjestettävä opetus erilaisissa toimintaympäristöissä.....	194
Päivi Neitola, Maarit Lasanen ja Johanna Pulkkinen	

OSA 3

YHDESSÄ KOHTI TULEVAISUUTTA

10 Moniammatillinen yhteistyö opetuksen tukena.....	228
Kukka-Maaria Kaukomaa	

11 Siirtymävaiheet lapsen ja nuoren opinpolulla.....	250
Noora Heiskanen	

12 Arviointi, osallisuus ja muita kehittämiskohteita.....	273
Irene Rämä ja Aino Äikäs	

Kirjoittajat.....	300
-------------------	-----

Johdanto

Tässä kirjassa käsittelemme toiminta-alueittain järjestettävän opetuksen keskeisimpiä asioita tutkimusten, käytännön esimerkkien ja lainsäädännön näkökulmista. Yksilöllisten oppimäärien mukaisesti etenevä opetus perusopetuksen erityisessä tuessa saattaa olla joillekin oppilaille liian haasteellista, jolloin opetus voidaan järjestää oppiainejaon sijasta toiminta-alueittain. Tällöin oppilaan henkilökohtaiset koulunkäynnin tavoitteet määritellään toiminta-alueittain, joita ovat motoriset taidot, kognitiiviset taidot, sosiaaliset taidot, päivittäisten toimintojen taidot sekä kieli ja kommunikaatio. Toiminta-alueittaisen opetuksen tavoitteena on tukea oppilaan kokonaiskehitystä sekä edistää ja ylläpitää oppilaan toimintakykyä.

Kirjan kirjoittamisen idea sai alkunsa opetus- ja kulttuuriministeriön ja Opetushallituksen koordinoimassa vaativan erityisen tuen ohjaus- ja palveluverkostossa (VIP). VIP-verkoston Toiminta-alueittain järjestettävä opetus -teemaryhmän asiantuntijoiden keskuudessa heräsi joulukuussa 2020 ajatus siitä, että tämän teeman ympärillä olisi tarvetta oppikirjalle niin opetuksen järjestäjien, käytännön työntekijöiden kuin kasvatustieteellisen alan opiskelijoidenkin keskuudessa. Kirjan tavoitteena on esittää kootusti tietoa toiminta-alueittain järjestettävästä opetuksesta, sen historiallisesta kehityskaaresta, nykytilasta ja käytännön sovellutuksista. Lisäksi pyrkimyksenä on tarkastella toiminta-alueittain järjestettävän opetuksen asemaa oppimisen ja koulunkäynnin tuen kokonaisuudessa sekä tarjota opettajille ja muille asiasta kiinnostuneille kokonaisesitys toiminta-alueittain järjestettävän opetuksen toteuttamisesta.

Kirja rakentuu kolmesta osasta, joista ensimmäisessä *Lähtökohtia toiminta-alueittain järjestettävälle opetukselle* taustoitamme toiminta-alueittaista opetusta inklusion, toimintakykyajattelun ja lainsäädännön näkökulmista. Osan toisessa ja kolmannessa luvussa on käytetty pohjana VIP-verkoston Toiminta-alueittain järjestettävä opetus -teemaryhmän koostamia oppaita Opin ja osaan. Pidennetty oppivelvollisuus ja oppimisen mahdollisuudet sekä Kaikki oppii! Toiminta-alueittain järjestettävä opetus. Kiitos koko

VIP-verkoston Toiminta-alueittain järjestettävä opetus -teemaryhmälle yhteistyöstä, keskusteluista ja arvokkaista kommenteista mainittujen oppaiden tekemisessä – niiden jatkeena tämän kirjan kirjoittaminen lähti liikkeelle.

Kirjan toinen osa *Toiminta-alueittain järjestettävän opetuksen käytäntöjä* sisältää tutkimusperustaisia ja alan käytännön kokemuksiin pohjautuvia kuvauksia siitä, mitä toiminta-alueittain järjestettävä opetus on, millaisia käytänteitä opetuksessa toteutetaan sekä millaisia vaihtoehtoja ja mahdollisuuksia opetuksen järjestämiseksi on käytettävissä. Kolmannessa osassa katsotaan *Yhdessä kohti tulevaisuutta* ja tarkastellaan monialaista ja moniammatillista yhteistyötä, siirtymävaiheita sekä arviointia.

Tämä kirja rajautuu toiminta-alueittain järjestettävään opetukseen suomalaisen perusopetuksen näkökulmasta. Varhaiskasvatuksessa ei toiminta-alueittain järjestettävää opetusta toteuteta, ja toisen asteen koulutuksessa on perusopetuksessa toiminta-alueittain opiskelleille oppilaille erilaisia vaihtoehtoja. Suomalainen koulutusjärjestelmä on ainutlaatuinen, ja suoria vertailukohtia toiminta-alueittain järjestettävän opetuksen käytänteisiin on maailmalta, kansainvälisestä kirjallisuudesta tai tutkimuksesta hankala löytää.

Opetuksen järjestäminen ja toimintakyvyn vahvistaminen on mahdollista monenlaisissa ympäristöissä

Toiminta-alueittaista opetusta voi järjestää monella tavalla ja inklusiivisen kasvatuksen periaatteita huomioiden laajemmin tai kevyemmin – kuitenkin niin, että lapsen tai nuoren yksilöllisen tuen tarpeen tulisi olla keskiössä. Kirjan ensimmäisessä luvussa *Inklusio ja toiminta-alueittain järjestettävä opetus* Aino Äikäs ja Irene Rämä kuvaavat esimerkkien avulla lapsen opiskelua toiminta-alueittain yleisopetuksen yhteydessä ja peilaavat tätä käytäntöä tutkimus- ja teoriatietoon inklusiivisuudesta. Lisäksi kuvataan opettajan näkökulmasta, miten erilaisilla pedagogisilla ratkaisuilla ja joustavilla ryhmittelyillä mahdollistetaan järjestelyt, joilla osallisuutta ja inklusiivista koulunkäyntiä voidaan tukea lapsen vahvuuksien ja tuen tarpeiden mukaan. Luvussa esitellään myös toiminta-alueittaisen opetuksen toiminta-alueet tiiviisti ja taustoitetaan kirjan muita lukuja tekemällä katsaus toiminta-alueittain järjestettävän opetuksen historiaan ja nykytilaan Suomessa.

Toiminta-alueittaista opetusta voidaan järjestää monenlaisissa ympäristöissä. Kirjan luvussa *Toiminta-alueittain järjestettävä opetus erilaisissa toimintaympäristöissä* Päivi Neitola, Maarit Lasanen ja Johanna Pulkkinen kuvaavat tästä kolme esimerkkiä. Luvussa selviää, miten opetuksen järjestäminen onnistuu yhteisopettajuutta hyödyntäen yleisopetuksen yhteydessä, kun asiaan sitoutuu opettajapari suurella sydämellä, kokeilemisen halulla ja rohkealla otteella. Olkoon ympäristö mikä tahansa, koulun toiminnan lähtökohtana tulee olla turvallisen oppimisympäristön luominen sekä oppilaiden yksilöllisyyden, kykyjen ja tarpeiden arviointi. Näin on esimerkiksi Myllärin koulussa, jota myös kuvataan tässä luvussa. Toiminta-alueittaisen opetuksen keskiössä ovat esimerkin mukaan vuorovaikutus- ja kommunikaatiotaitojen edistäminen, sosiaalisten taitojen harjoittelu, oman toiminnan ohjaamisen tukeminen sekä aistitoimintojen huomiointi. Osaava ja motivoitunut henkilökunta on merkittävässä asemassa luotsaamassa opetusta eteenpäin. Yksi keskeisimpiä tavoitteita on siirtää käytännön harjoittelun kautta koulussa opittuja taitoja arkielämän eri tilanteisiin ja ympäristöihin. Vaativan erityisen tuen oppilaiden opinpolun mahdollistajana erityiskouluilla on varmasti tulevaisuudessakin paikkansa. Tähän ajatukseen yhtyvät myös muutamat lukuun haastatellut huoltajat. Lapsen tai nuoren vahvuuksien esiin nostaminen ja yksilön oman kompetenssin vahvistaminen ovat tärkeitä huoltajien mainitsemia teemoja. Nuoren itsetunnon kehitymiselle on merkittävää, kun oppii itse tietämään, mitä oikeasti osaa.

Toiminta-alueittain järjestettävässä opetuksessa oppilaiden arjen toimintakyky nousee keskeiseen asemaan, koska oppilaat ovat usein syvästi kehitysvammaisia tai heillä on muita vammoja tai vakavia sairauksia, jotka vaikuttavat laajasti heidän toimintakykynsä. Toimintakykyajattelua avataan kattavasti Irene Rämän ja Erja Kaakkuriniemen kirjoittamassa luvussa *Toimintakyky ja sen arvioiminen toiminta-alueittain järjestettävässä opetuksessa*. Toiminta-alueittaisen opetuksen tarkoituksena on antaa oppilaille tietoa ja taitoja, joiden avulla he voivat elää elämänsä mahdollisimman itsenäisesti. Oppilaat ovat kuitenkin kouluaikana ja yleensä myös sen jälkeen hyvin vahvasti riippuvaisia ympärillään toimivista aikuisista. Näiden aikuisten realistinen käsitys oppilaan toimintakyvystä eri toimintaympäristöissä ja eri ajankohtina muodostaa pohjan opetuksessa ja muilla elämänalueilla tarvittavista tukitoimista mutta myös oppilaan vahvuuksista. Toimintakyvyn kuvaamisen lähtökohtana tulisi siten olla pyrkimys saada kokonaisvaltainen näkemys oppilaan senhetkisestä toimintakyvystä. Käytännössä on tarpeen selvittää, millaista osaamista ja mitä taitoja oppilaalla on ja mitä hän tarvitsee pystyäkseen iänmukaisesti osallistumaan ja toimimaan toimintaympäristöissään. Kuvaus luo siten pohjan oppilaan oppimiseen liittyvien merkityksellisten ja saavutettavissa olevien tavoitteiden

tunnistamiselle ja asettamiselle. Toimintakyvyn arviointi on toiminta-alueittaisessa opetuksessa myös olennaista arvioitaessa oppimista ja edistymistä: vaikeasti kehitysvammaisilla toimintakyvyn muutos saattaa olla ainoa havaittava seikka, joka kertoo edistymisestä jollain tavoitealueella.

Hallinnolliset päätökset ja opetussuunnitelma opetuksen perustana

Toiminta-alueittain järjestettävässä opetuksessa on huomioitava oppimisen ja koulunkäynnin tukeen liittyvistä hallinnollisista päätöksistä ja tuen prosesseista etenkin erityisen tuen päätös, pidennetty oppivelvollisuus, pedagoginen selvitys ja oppilaalle laadittava HOJKS eli henkilökohtainen opetuksen järjestämistä koskeva suunnitelma. Näihin hallinnollisiin päätöksiin kytkeytyviä seikkoja on tarkasteltava yksityiskohtaisesti, kun lapselle valitaan toiminta-alueittain järjestettävä opetus. Erityisen tuen päätöksessä päätettävät asiat, pidennetyn oppivelvollisuuden merkitys käytännössä sekä erityisen tuen päätökseen liittyvät määräykset, hallintolaki ja perusopetuslaki ovat asioita, joita opettajan on oleellista tuntea. Lisäksi on tärkeää ottaa huomioon, mikä vaikutus erityisen tuen päätöksellä on opetuksen järjestämiseen sekä pedagogisiin asiakirjoihin. Pedagoginen selvitys, erityisen tuen päätös ja HOJKS kulkevat käsi kädessä, ja niiden tulee olla samansuuntaisia opetuksen järjestämistä, oppimisympäristöä ja opetusresursseja koskevissa asioissa, suunnitelmissa, perusteluissa ja päätöksissä. Kun oppilas opiskelee toiminta-alueittain, on erityisen tuen päätöksessä huomioitava tietyt asiat esimerkiksi pääsääntöisestä opetusryhmästä, tulkittamis- ja avustajapalveluista sekä apuvälineistä, ohjaus- ja tukijaksoista, perusopetuslain pykälän 18 mukaisista erityisistä opetusjärjestelyistä sekä pidennetystä oppivelvollisuudesta. On myös muistettava, että olemassa on muitakin vaihtoehtoja kuin toiminta-alueittain järjestettävä opetus, kun järjestetään perusopetusta kehitysvammaisille tai muulla tavoin vammaisille ja sairaille oppilaille. Edellä kuvattuja hallinnollisiin päätöksiin liittyviä seikkoja avataan Päivi Långin, Irene Rämän ja Aino Äikkään kirjoittamissa luvuissa *Hallinnolliset päätökset opetuksen järjestämisen perustana* sekä *Erityisen tuen päätös määrittää opetuksen järjestämistä*.

HOJKS oppilaan tukena ja koulun moniammatillisen työn kokoajana on tärkeä pedagogisen tuen järjestämisen apuväline opettajalle ja kaikille oppilaan opetuksesta ja

ohjauksesta vastaaville. Yksilöllisten tavoitteiden laatiminen ei aina ole helppoa. Oppilaiden HOJKS-tavoitteiden laatimista onkin tärkeää tarkastella myös opettajien näkökulmasta. Satu Peltomäen luku *Erytysluokanopettajien näkemyksiä HOJKS-tavoitteiden asettamisesta* nostaa esille kolme näkökulmaa, jotka ovat keskeisiä laadukkaiden tavoitteiden asettamisessa. Tavoitteiden sisältöjen tulee perustua oppilaslähtöisyyteen, ja opettaja voi vaikuttaa sisältöjen toteutumiseen omalla toiminnallaan ja ammattitaidollaan. Lisäksi HOJKS-tavoitteiden on perustuttava normeihin.

Toiminta-alueittain järjestettävässä opetuksessa on tyypillistä yhdistää useampia toiminta-alueita monialaisiksi kokonaisuuksiksi, mikä tukee Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa kuvattua laaja-alaisen osaamisen tavoitteiden mukaista toimintaa. Ella Rönkön, Tiia Jussilan, Raija Pirttimaan ja Elina Kontun kirjoittamassa luvussa *Toiminta-alueittaisen opetuksen suunnittelu ja toteutus* tarkastellaan opetussuunnitelman kehittymistä sekä nostetaan esille arjen ja toiminta-alueittain järjestettävän opetuksen opetussuunnitelman kehittymiseen liittyviä haasteita. Kaikki toiminta-alueet voidaan sisällyttää yksilöllisten oppituiden lisäksi myös ryhmätasolle eli opetusryhmän yhteisiin toimiin ja tuokioihin. Näissä toiminnoissa harjoitellaan monia oppilaan kannalta olennaisia taitoja, kuten syöminen, pukeminen, paikasta toiseen siirtyminen ja levolle rauhoittuminen. Vaikka päivän perustoiminnoissa tulisi harjoiteltua jo useaa toiminta-alueita ja niihin kuluisi huomattava osa koulupäivästä, ei toiminta-alueittaisessa opetuksessa pitäisi tyytyä pelkkään koulupäivän pakollisten osien läpivientiin. Jokaisen oppilaan jokaiseen päivään tulisi sisältyä myös hänelle HOJKSin pohjalta räätälöityä yksilöllistä ja sopivan haastavaa opetusta. Pedagogiikaksi ei riitä, että ”harjoiteltiin syömistä ruokalassa”, vaan opetus on suunniteltava niin, että siihen mahtuvat sekä yksilölliset sisällöt että mielekäs ja mukava vertaisryhmässä olo. Opetuksen suunnittelua ohjaava Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014 on toiminta-alueittain järjestettävän opetuksen näkökulmasta muuttunut vuosien varrella yksityiskohtia korostavasta ohjekirjasta yleisiä linjoja ja laaja-alaista osaamista kuvaavaksi yleisluonteiseksi asiakirjaksi. Toiminta-alueittain järjestettävää opetusta koskeva opetussuunnitelman osio on nykyisin linjassa ja yhteneväinen perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden kanssa, mutta toisaalta se asettaa opettajalle haasteita.

Opetuksen toiminta-alueista kirjassa nostetaan erityiseen tarkasteluun kieleen ja kommunikaatioon sekä sosiaalisiin taitoihin liittyvät osa-alueet, joita lähestytään Antti Räsäsen, Enni Herttuaisen ja Aino Äikkään kirjoittamassa luvussa *Oppilaan kommunikoinnin ja vuorovaikutuksen tukeminen*. Oikean ja yksilölle sopivan kommunikointitavan selvittäminen koulunkäynnin tukemiseksi on yksi toiminta-alueittain järjestettävän

opetuksen ydinalueita motoristen taitojen, päivittäisten toimintojen taitojen, kognitiivisten taitojen ja sosiaalisten taitojen ohella. Kun opetuksessa keskitytään vuorovaikutustaitojen oppimiseen ja opettamiseen sekä mahdollistetaan lapselle ja nuorelle toimivien kommunikointikeinojen harjoittelu, sillä on merkitystä yksilön tulevaisuudelle. On monenlaisia menetelmiä, tapoja ja apuvälineitä kommunikoinnin ja vuorovaikutuksen tukemiseen sekä opettamiseen. Näillä kaikilla on yhteinen päämäärä: osallisuus yhteiskuntaan on mahdollista myöhemmin elämässä, kun tulee itse ymmärretyksi sekä ymmärtää muita.

Opetuksen rikastuttajana ja miksei myös kommunikointimenetelmien ja vuorovaikutustaitojen opetuksen tukena voidaan hyödyntää monenlaisia mahdollisuuksia. Edelleen laajemmasta näkökulmasta opetusta ja toimintaa tarkasteltaessa tällainen mahdollisuus voi olla esimerkiksi tee-se-itse-teknologia. Virpi Vellosen ja Susanne Mäkelän kirjoittamassa luvussa *Ompele oma painike tai tee portaista piano: tee-se-itse-teknologian soveltaminen opetuksessa* tarkastellaan, miten tee-se-itse-teknologian avulla voidaan muokata oppimisympäristöä oppijoiden tarpeiden, vahvuuksien, kiinnostuksen kohteiden ja oppimisen tavoitteiden mukaan, yhdistää monia oppiaineita ja toiminta-alueita sekä tehdä teknologiasta saavutettavampaa tukea tarvitseville oppijoille. Luvussa käsitellään tutkimuksen ja käytännön kautta sitä, miten tee-se-itse-teknologia sopii toiminta-alueittaiseen opetukseen ja miten se voi tuoda opettajalle uudenlaisia näkökulmia ja ideoita opetuksen suunnitteluun ja toteutukseen.

Monialainen, moniammatillinen ja monitoimijainen yhteistyö tuen ytimessä

Monialainen, hallinnonalojen yli ulottuva, moniammatillinen, asiantuntijoiden osallisuudesta hyödyntävä ja huoltajien kanssa tehtävä yhteistyö on tyypillistä toiminta-alueittain järjestettävälle opetukselle. Yhteinen päämäärä on oppilaan etu, joten oppilaan kokonaistilanteesta on tarpeen saavuttaa yhteisymmärrys toiminta-alueittain järjestettävän opetuksen yhteydessä. Monialaiseen tai moniammatilliseen työskentelyyn saattaa toisinaan uupua, ja siinä voi kokea yksinäisyyttä, kun yhteiset suunnitelmat eivät suju, on tiedonkulun ongelmia tai tuntuu siltä, että tavoitteet eivät ole saavutettavissa. Tiimityön toimivuus onkin erityisen tärkeää toiminta-alueittain järjestettävässä opetuksessa,

ja siihen perehdytään Kukka-Maaria Kaukomaan kirjoittamassa luvussa *Moniammatillinen yhteistyö opetuksen tukena*. On oleellista panostaa tiimityöhön käytettävään aikaan ja pyrkiä organisoimaan ajankäyttöä mahdollisimman tarkoituksenmukaisesti. Tiimityön johtaminen on myös tärkeää samoin kuin avoimet keskustelut tiimin jäsenten välillä. Toiminta-alueittaisessa opetuksessa erityisluokanopettajalla on tiimissä merkittävä rooli.

Onnistuneet siirtymät koulutuksen eri nivelvaiheissa edellyttävät pedagogista jatkuvuutta, jota tarkastellaan Noora Heiskasen luvussa *Siirtymävaiheet lapsen ja nuoren opinpolulla*. Jatkuvuutta siirtymävaiheeseen luovat koulutusasteiden ja toimijoiden välinen avoin, säännöllinen ja vastavuoroinen vuorovaikutus, toimiva monialainen verkostoyhteistyö ja selkeä vastuunjako, riittävä ja moniulotteinen kirjallinen tiedonsiirto sekä lapsen tai nuoren ja perheen osallisuuden vahvistaminen. Keskeinen näkökulma on pedagogisen jatkuvuuden vahvistaminen yhteisen valmistautumisen ja suunnittelun, riittävän tiedonsiirron ja toimivan pedagogisen kirjaamisen avulla. Myös siirtymävaiheessa monitoimijaisen työskentelyn arvo on huomioitava. Lapsen tai nuoren sekä perheen osallisuus on onnistuneen siirtymävaiheen elementti.

Kirjan lopussa Irene Rämän ja Aino Äikkään luvussa *Arviointi, osallisuus ja muita kehittämiskohteita* tarkastellaan kriittisesti arviointia, oppilaiden osallisuutta, toisen asteen koulutusta ja laajentunutta oppivelvollisuutta toiminta-alueittaisen opetuksen näkökulmasta sekä pohditaan toiminta-alueittaisen opetuksen tulevaisuutta ja kehittämishaasteita. Toiminta-alueittain järjestettävässä opetuksessa oppilaan arviointi perustuu yksilöllisten tavoitteiden saavuttamisen arviointiin, mutta oppimisen edistymisen seuranta on hajanaista ja epätasaista. Oppilaitoksissa on hyvin erilaisia tapoja arvioida oppimisen edistymistä, ja käytänteet eroavat suuresti. Tämän vuoksi toiminta-alueittain järjestettävässä opetuksessa tarvitaan monipuolisia arvioinnin menetelmiä sekä niiden tutkimusperustaista kehittämistä tulevaisuudessa. Tulevaisuuteen katsottaessa myös yhteiskuntaan osallistuminen on yksi kehittämiskohde, jota kirjan viimeisessä luvussa tarkastellaan. Yleinen tavoite lasten ja nuorten koulutuksen järjestämisessä on Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteidenkin mukaan edistää oppilaiden kasvua ja kehitystä sekä tukea kaikkien lasten ja nuorten koulutusjatkumoa toisen asteen opintoihin. Keskeisenä tavoitteena on tukea lapsia ja nuoria löytämään omat vahvuutensa ja tulevaisuuden rakentamisen palaset sekä mahdollistaa kaikkien oppilaiden kasvu ihmisyyteen ja yhteiskunnan jäsenyyteen.